

Współdziałanie Kościoła i państwa na rzecz pokoju i pojednania na Półwyspie Koreańskim. Wstęp do badań

Cooperation between the Church and the State for peace and reconciliation
on the Korean Peninsula: Introductory remarks

LECH BUCZEK*

 <https://orcid.org/0000-0001-8446-4029>

LIDIA FIEJDASZ-BUCZEK**

 <https://orcid.org/0000-0001-6252-4027>

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza form współpracy Kościoła Katolickiego z państwem na rzecz pokoju i pojednania na Półwyspie Koreańskim. Tytułem wstępu przedstawiono genezę współczesnych państw koreańskich oraz odmienności ustroju i porządków prawnych Republiki Korei i Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej. Na tym tle, wykorzystując metodę historyczną i prawną-dogmatyczną, usystematyzowano i scharakteryzowano ważniejsze działania Kościoła Katolickiego (na poziomie parafii, diecezji, Konferencji Episkopatu Republiki Korei i Stolicy Apostolskiej), które zostały ukierunkowane na realizację idei zjednoczenia państw koreańskich. Ustalono, że chociaż w konstytucjach obu tych państw dano wyraz dążeniom do pokojowego zjednoczenia, to jednak współpraca instytucji politycznych i kościelnych w omawianym zakresie w małym stopniu opiera się na aktach normatywnych. W praktyce ma ona z reguły charakter nieformalny, a jej powodzenie zależy między innymi od stopnia wzajemnego zaufania stron. Istotne znaczenie posiada też jednak wola mocarstw, które mają swoje interesy w tej części świata. Niemniej jednak to właśnie z zasady pokojowego zjednoczenia Kościół Katolicki wyprowadza swoją kompetencję do współdziałania i wspierania wysiłków na rzecz pojednania i potencjalnego zjednoczenia Półwyspu Koreańskiego.

Słowa kluczowe: relacja państwo–Kościół; Republika Korei; Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna; rozdział Kościoła od państwa; wolność myśli, sumienia i wyznania

Abstract: The aim of the study is to analyze the forms of cooperation between the Church and the State for peace and reconciliation on the Korean Peninsula. First, the genesis of the contemporary Korean states is described alongside with the different legal and political systems of the Republic of Korea and the Democratic People's Republic of Korea. Then, using the historical and legal-dogmatic methods, the paper systematizes and characterizes the most important actions undertaken by the Catholic Church (at the level of

* Dr, I Katedra Sinologii, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: lech.buczek@kul.pl.

** Dr hab., Katedra Historii, Norm Ogólnych, Prawa Sakramentów i Instytutów Życia Konsekwentnego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: lidia.fiejdasz-buczek@kul.pl.

the parish, diocese, Episcopal Conference of the Republic of Korea and the Holy See) aiming to contribute to the unification of the Korean states. It is found that although the aspirations for peaceful unification are expressed in the constitutions of both states, cooperation between political and ecclesiastical institutions in this regard is not based on normative acts to a large extent. In practice, it is rather informal and highly dependent on the degree of mutual trust. Another important factor is the will of foreign powers that have vital interests in this part of the world. Nevertheless, it is precisely from the principle of peaceful unification that the Catholic Church derives its competence to cooperate and support efforts towards reconciliation and potential unification of the Korean Peninsula.

Key words: Church–State relations; Republic of Korea; Democratic People’s Republic of Korea; Church–State separation; freedom of thought, conscience and religion

Wprowadzenie

Zainteresowanie Półwyspem Koreańskim z upływem lat nie maleje. Przedmiotem badań naukowców są nie tylko kwestie historyczne, społeczne, gospodarcze, ekonomiczne, polityczne i socjologiczne. Prawnicy i politolodzy badają tematy dotyczące podziału i zjednoczenia Korei¹, zagrożeń związanych z programem atomowym Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (KRLD)², praw człowieka i ograniczeń wolności religijnej w Korei Północnej³. Bardzo dużo uwagi poświęca się zrodzonemu z krwi męczenników Kościołowi Katolickiemu⁴ i wybranym elementom jego historii⁵. Nowym asumptem do badań jest także dynamiczny rozwój Kościoła Katolickiego na południu półwyspu⁶ oraz niedawna wizyta apostolska papieża Franciszka w „kraju spokojnego poranka”⁷.

Dostrzegając znaczącą lukę w literaturze przedmiotu⁸ autorzy podjęli się zbadania, czy i w jakim stopniu rząd Republiki Korei współpracuje z Kościołem Katolickim na rzecz pokoju i pojednania na Półwyspie Koreańskim? Jakie działania od czasu podziału Korei podejmuje Kościół Katolicki na rzecz jej zjednoczenia? W jaki sposób łączona jest

¹ Burdelski 2004; Buczek 2012, 57–74; Chang Yik 2002, 136–140.

² Bobowski 2009, 223–232; Lipold 2011, 32–48; Buczek 2013b, 261–272; Buczek 2016, 27–49.

³ Czeszejko-Sochacka 2019, 136–151; Buczek 2020, 47–66.

⁴ Yoon 2013, 38–68.

⁵ Iraola 2007, 179–302; Dallet 1874.

⁶ Han Hong-soon 2013.

⁷ Franciszek. 2014. „Dziedzictwo męczenników. 16 VIII 2014 – Msza św. w Seulu i beatyfikacja Pawła Yuna Ji-chunga i jego 123 towarzyszy”. *L’Osservatore Romano* [wyd. pol.] 8/9: 13.

⁸ Chérel-Riquier 2013, 67–92.

konstytucyjna zasada rozdziału Kościoła od państwa z wyrażoną w preambule Konstytucji Republiki Korei zasadą dążenia do pokojowego zjednoczenia Korei⁹?

Aby zrealizować zamierzone cele, omówiono kolejno: 1) genezę współczesnych państw koreańskich, 2) skutki wojny koreańskiej, 3) stosunek państwa do Kościoła Katolickiego w KRLD, 4) sytuację katolików w Republice Korei, 5) działania Stolicy Apostolskiej na rzecz Kościoła koreańskiego, 6) instytucje katolickie wspierające inicjatywy pokojowe.

1. Od okupacji japońskiej do zakończenia wojny koreańskiej (1910–1953). Geneza współczesnych państw koreańskich

W 1910 r. na skutek imperialnej polityki Cesarstwa Japonii doszło do upadku dynastii Joseon założonej w 1392 r.¹⁰ Przez 36 lat Koreańczycy pozostawali pod okupacją japońską, walcząc o swoją niepodległość. Początkowo Japończycy deklarowali poszanowanie swobody wyznania, podkreślając jednocześnie rozdział Kościoła od państwa. Nie prowadzili prześladowań, o ile działania związków wyznaniowych nie ingerowały w politykę japońską wobec okupowanej Korei¹¹. Po przegranej Japonii w II wojnie światowej na Półwysp Koreański wkroczyły od południa wojska Stanów Zjednoczonych Ameryki, zaś od północy wojska Związku Radzieckiego. Spotkały się na 38. równoleżniku, ustalając tym samym swoje strefy wpływów¹². Wbrew ich deklaracjom to tymczasowe rozwiązanie okazało się trwałe¹³. Ostatecznie

⁹ Kwerenda badawcza, którą na potrzeby niniejszego opracowania przeprowadzono w Bibliotece Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, została częściowo sfinansowana z grantu dyscyplinowego pt. *Kształtowanie się i rozwój Kościoła katolickiego w Republice Korei*, przyznanego w Instytucie Prawa Kanonicznego KUL, który był realizowany w Rzymie w dniach 24–29 listopada 2019 r. Wykorzystano także wiedzę, źródła i literaturę pozyskaną podczas trzymiesięcznego stażu naukowego na Yonsei University w Seulu (Korea Południowa) w 2015 r. Konsultacje przeprowadzono ponadto z radcą ministrem w Ambasadzie Republiki Korei przy Stolicy Apostolskiej w Rzymie, jednym z wysokich urzędników w Kongregacji Ewangelizacji Narodów pochodzenia koreańskiego oraz (mailowo) z Peterem KANG Ju Seok'iem – sekretarzem Specjalnej Komisji Episkopatu do spraw Pojednania Narodu Koreańskiego (Special Episcopal Commission for the Reconciliation of the Korean People).

¹⁰ Rurarz 2005, 212–351.

¹¹ „Catholic Bishops' Conference of Korea. Newsletter” [dalej: CBCK] 1995, Vol. 3, No. 1, Iusse 10, 8.

¹² Zob. szerzej Strnad 2014, 33.

¹³ Burdelski 2004, 33; Lee 2006, 155–156.

podczas międzynarodowej konferencji w Moskwie w grudniu 1945 r. podział Korei stał się faktem¹⁴. W maju 1948 r. pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w kontrolowanej przez Stany Zjednoczone Ameryki strefie odbyły się wolne wybory¹⁵. Natomiast na Północy władze radzieckie nie zgodziły się na udział niezależnych ekspertów ONZ i przeprowadziły własne wybory. Pomimo nieznacznego poparcia społeczeństwa dla komunistów proklamowały Koreańską Republikę Ludowo-Demokratyczną z jej wodzem Kim Ir Senem (1912–1994). Faktycznie jednak dokonany podział półwyspu nie był wolą narodu koreańskiego, który dążył do utworzenia jednego, suwerennego państwa, lecz był wynikiem sprzecznych interesów Związku Radzieckiego i Stanów Zjednoczonych Ameryki¹⁶. Warto jeszcze odnotować, że w dniu 12 sierpnia 1948 r. podczas sesji plenarnej ONZ kardynałowie i późniejsi papieże Angelo Giuseppe Roncalli (1881–1963) i Giovanni Battista Montini (1897–1978) wspomogli dyplomatyczne wysiłki Republiki Korei w uznaniu jej za jedyne legalnego reprezentanta narodu koreańskiego¹⁷.

Te same przyczyny wzmocnione trwającą zimną wojną spowodowały wybuch wojny koreańskiej (1950–1953), która była kolejną odsłoną konfliktu amerykańsko-sowieckiego¹⁸. W ten bratobójczy konflikt (nazywany przez Koreańczyków wojną domową) zaangażowały się bezpośrednio lub pośrednio Chiny, Stany Zjednoczone Ameryki i 16 państw członkowskich ONZ, które wysłały tam swoje oddziały w oparciu o rezolucję Rady Bezpieczeństwa ONZ o pomocy zaatakowanej przez KRLD Republice Korei¹⁹.

W czasie wojny dochodziło do licznych naruszeń prawa konfliktów zbrojnych. Masakr ludności cywilnej dopuszczały się obie strony konfliktu. Do najbardziej transparentnych przykładów należy masakra ludności

¹⁴ Interim Meeting of Foreign Ministers of the United States, the United Kingdom, and the Union of Soviet Socialist Republics, Moscow, December 16–26, 1945, https://avalon.law.yale.edu/20_century/decade19.asp [dostęp: 15.09.2022].

¹⁵ Burdelski 2004, 34.

¹⁶ Sohn, Kim, Hong 1984, 329

¹⁷ Ambasciata della Repubblica di Corea presso la Santa Sede, *Cronologia*, https://overseas.mofa.go.kr/va-it/wpge/m_6919/contents.do [dostęp: 23.04.2022]; Buczek 2021, 275.

¹⁸ Dziak 2003, 102; Pratt 2006, 255; Kim 2016, 1006.

¹⁹ Resolution 83(1950) [adopted by the Security Council at its 474 meeting], of 27 June 1950, <https://digitallibrary.un.org/record/112026> [dostęp: 9.12.2022]. Był to historycznie pierwszy konflikt, w który zaangażowane były siły ONZ; Fernández Sánchez 2010, 234; Sun, Xu 2014, 160; Korzec 2001, 111.

cywilnej (około 1222 osób) podejrzewanej o wspieranie komunistów w Kyöngsang-do (kor. 경상도)²⁰ oraz masakra członków komunistycznej Ligi Bodo (kor. 보도연맹) latem 1950 r.²¹ Koreańska Armia Ludowa zamordowała wielu duchownych i świeckich katolików z Południa. W czasie tzw. marszy śmierci, czyli przymusowej relokacji do Korei Północnej katolików z Korei Południowej (wśród których byli rezydujący w niej dyplomaci, amerykańscy wojskowi i zagraniczni misjonarze), wielu zginęło w drodze, a część trafiło do północnokoreańskiej niewoli²².

Negocjacje rozejmowe rozpoczęły się jeszcze w lipcu 1951 r. – najpierw w Kesongu, a potem w wiosce Panmundzomie, gdzie ostatecznie w dniu 27 lipca 1953 r. zawarto porozumienie rozejmowe tymczasowo kończące działania wojenne²³. Do podpisania trwałego traktatu pokojowego jednak nigdy nie doszło.

2. Skutki wojny koreańskiej

W wyniku wojny koreańskiej podzielone zostało już nie tylko państwo, jak w 1948 r., ale również naród koreański. Olbrzymie straty wojenne, śmierć około 5 mln Koreańczyków²⁴, ból rozłączonych rodzin, wszechobecna bieda, głęboki kryzys gospodarczy, pogłębiły podział geograficzny, ekonomiczny, polityczny i ideologiczny na Półwyspie Koreańskim²⁵. Do lat 70. nie dochodziło do żadnych kontaktów międzykoreańskich. Podziałowi uległa też struktura administracyjna Kościoła Katolickiego. Po stronie północnej znalazł się fragment prefektury apostolskiej Chuncheon²⁶, cały wikariat apostolski Hamhŭng (od 10 marca 1962 r. diecezja²⁷), wikariat

²⁰ Rurarz 2005, 364.

²¹ Ahn 2009, 41.

²² Chérel-Riquier 2013, 79.

²³ Lew 2000, 28.

²⁴ Lee 2001, 97–118.

²⁵ Kość 2002a, 839–840.

²⁶ Została podniesiona do rangi diecezji w dniu 10 marca 1962 r. przez papieża Jana XXIII konstytucją apostolską *Fertile Evangelii semen*, zob. Ioannes PP. XXIII. 1962. „Constitutio apostolica «Fertile Evangelii semen». Coreanae. Sacra Hierarchia in Corea constituitur” [10.03.1962]. *Acta Apostolicae Sedis* 54: 552–555.

²⁷ Ioannes PP. XXIII 1962, 552–555.

apostolski Pjongjang²⁸ (również od 10 marca 1962 r. w randze diecezji²⁹), który na początku XX w. miał kluczowe znaczenie w działaniach ewangelizacyjnych północnej części Półwyspu Koreańskiego, oraz opactwo terytorialne Tokwon erygowane w dniu 12 stycznia 1940 r. przez papieża Piusa XII konstytucją apostolską *Libenter Romanus Pontifex*³⁰. Rozdział półwyspu przesądził o powstaniu dwóch państw „o skrajnie odmiennych systemach ustrojowych i politycznych, a także podstawach ideologicznych”³¹.

3. Stosunek państwa do Kościoła Katolickiego w Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej

W Korei Północnej do końca 1946 r. polityka władz wobec Kościoła Katolickiego nie była represyjna. Komunistyczne państwo faworyzowało postępowe grupy religijne, co skłoniło np. demokratycznych protestantów do udziału i zajmowania stanowisk w komitetach ludowych. Władze nie ingerowały bezpośrednio w sprawy religijne, karały tylko za te czyny, które naruszały prawo, jednocześnie zachęcając postępowe siły religijne do oczyszczenia się z „nielegalnych cech”, takich jak obecność projapońskich kolaborantów i koncentracja własności ziemi. Z ostatniego z wymienionych powodów Kościół Katolicki stracił znaczną część swoich dóbr ziemskich. Podzielone wzdłuż 38. równoleżnika diecezje mogły się jeszcze komunikować na poziomie parafii, a biskup Pjongjang’u Francis Hong Yong-ho (1906–2013) mógł

²⁸ Dnia 17 marca 1927 r. papież Pius XI z wikariatu seulskiego wyodrębnił prefekturę apostolską Pjongjang, którą w dniu 11 lipca 1939 r. papież Pius XII podniósł do rangi wikariatu apostolskiego. Zob. kolejno: Pius PP. XI. 1927. „Lettera apostolica «Quae fidelium bono». Distratto territorio e vicariatu apostolico de Seoul erigitur praefectura apostolica de Hpyeng-an in Corea” [17.03.1927]. *Acta Apostolicae Sedis* 19: 269–270; Pius PP. XII. 1940. „Constitutio apostolica «Si catholica». De Peng-yang seu de Heijo ex Praefectura Apostolica de Peng-yang in Corea novus Vicariatus Apostolicus sub nomine «de Heijo» erigitur” [11.07.1939], *Acta Apostolicae Sedis* 32: 19–21.

²⁹ Ioannes PP. XXIII 1962, 552–555.

³⁰ Pius PP. XII. 1940. „Costitutio apostolica *Libenter Romanus Pontifex*, De Wonsan et de Tokwon (De Tokcigen Seu de Tokwon – de Hanko seu `de Hamheung) Abbatiae S. Benedicti, Congregationis Ottiliensis O. S. B., in Vicariatu Apostolico de Wonsan, eiusdem Vicariatus territorii pars assignatur et in Abbatiam «Nullius» constituitur sub nomine «De Tokugen» seu «De Tokwon», simulque decernitur ut Vicariatus ille, cleri indigenas curis, quando res feret, committendus, «De Hanko» seu «De Hamheung» in posterum nuncupetur” [12.01.1940]. *Acta Apostolicae Sedis* 32: 343–345.

³¹ Wiszowaty 2015, 6.

bez przeszkód prowadzić zbiórkę na budowę katedry. Przedstawiciele władz komunistycznych i kościelnych wspólnie uczestniczyli w wydarzeniach publicznych (państwowych i religijnych), a radio miejskie Pjongjang'u nadało specjalny program bożonarodzeniowy z transmisją na żywo śpiewu chóralnego z parafii katolickiej Haeju³².

W tym samym okresie władze komunistyczne bezskutecznie dążyły do zdobycia poparcia ze strony Kościoła. Biskup Hong Yong-ho otrzymał zaproszenie na spotkanie w celu akceptacji porozumienia moskiewskiego (1945 r.) i nowych władz. Aby nie udzielać im poparcia, wysłał na nie swojego delegata, jednak ten nie został wpuszczony. Katolicy księża i wierni byli zmuszani do udziału w tworzeniu Północnokoreańskiej Ligi Chrześcijańskiej (North Korean Christian League / Puk Chosôn kidok kyo yônmaeng), zrzeszającej wiernych, którzy chcieli wspólnie z komunistami budować nowe państwo. Biskup Hong Yong-ho odmówił udziału w tej organizacji i polecił wierzącym katolikom, aby do niej nie przystępowali.

Od 1947 r. polityka władz komunistycznych wobec Kościoła Katolickiego stopniowo zaostrzała się. W lutym zamknięto kościoły, które rzekomo nie miały wystarczająco dużej liczby wiernych, a ich budynki przeznaczono na inne cele. Mnisi i mniszki musieli pracować na rzecz państwa. Początkowo bez kary aresztu dowództwo armii sowieckiej zarządzało śledztwa w sprawie kontaktów katolików z wiernymi z Południa. Władze komunistyczne prowadziły opresyjną politykę wobec katolików, by wymusić na nich ostateczne poparcie dla komunizmu.

Dnia 8 września 1948 r. została ogłoszona Socjalistyczna Konstytucja Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (Joseon Minjujuui Inmin Gonghwaguk Sahoejuui Heonbeop)³³. W Preambule określono podstawy ustrojowe, prawne i ideologiczne państwa założonego przez „wielkiego przywódcę Kim Ir Sen'a, ojca KRLD”, który „doprowadził do historycznego wyzwolenia ojczyzny”. Są nimi: „nieśmiertelna” ideologia dżucze (zakłada wystarczalność polityczną, gospodarczą i kulturową) będąca fundamentem budowy państwa i prawa, na której Kim Ir Sen stworzył podstawy dobrobytu; kult wodza, który „jak ojciec dla rodziny”, „służy

³² Zob. Chérel-Riquier 2013, 75.

³³ Socialist Constitution of the Democratic People's Republic of Korea Pyongyang, Korea Juche 103 (2014), dalej: Konstytucja KRLD; North Korean Constitution – April 2009, <http://asiamatters.blogspot.com/2009/10/north-korean-constitution-april-2009.html> [dostęp: 20.05.2022].

radą i pomocą całemu narodowi, poświęcając swoje życie dla narodu”, „jest drogowskazem zjednoczenia całej Korei”. W Preambule wyjaśniono ponadto, że „cały Naród pod przywództwem Partii będzie darzył wielką czcią i szacunkiem Prezydenta Kim Ir Sena i kontynuował jego dzieło rewolucji”. Z kolei art. 9 Konstytucji KRLD wskazuje, iż Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna dąży do pokojowego zjednoczenia.

Podstawowe prawa i obowiązki obywateli zostały unormowane w rozdziale V Konstytucji KRLD. W art. 67 Konstytucji KRLD zapisano, że obywatele mają wolność słowa, prasy, zgromadzeń, demonstracji i zrzeszania się. Państwo gwarantuje warunki dla swobodnej działalności demokratycznych partii politycznych i organizacji społecznych. W art. 68 Konstytucji KRLD z kolei państwo „gwarantuje” obywatelom wolność wyznania poprzez zezwolenie na budowę obiektów sakralnych i odprawianie ceremonii religijnych. Jednak zdanie drugie cytowanego artykułu zastrzega, że „religia nie może być wykorzystywana do wprowadzania sił zewnętrznych lub działania na szkodę państwa i przeciwko porządkowi publicznemu”. Zastosowanie takiego sformułowania daje władzy swobodę w represjonowaniu katolików, ograniczaniu ich wolności, swobód i praw. Już w pierwszych miesiącach obowiązywania Konstytucji KRLD (listopad 1948 r.) rozpoczęły się prześladowania katolików, których władza uważała za niebezpiecznych wrogów systemu politycznego i ideologii państwowej. Pod fałszywymi zarzutami aresztowano wówczas zakonnik z opactwa w Tokwon, a w maju 1949 r. – kolejnych kilkudziesięciu zakonników, księży i zakonnice. Wśród nich byli duchowni koreańscy, zagraniczni misjonarze i biskup Pjongjangu Fancis Hong Yong-ho³⁴. Zostali oni zabici lub zesłani do obozów pracy.

Podczas wojny koreańskiej większość chrześcijan z północy przedostała się na południe³⁵, a „dziesiątki tysięcy zostało zabitych, uwięzionych lub wygnanych w odległe rejony kraju”³⁶. Represje wobec Kościoła Katolickiego jeszcze bardziej nasiliły się po ustaniu działań wojennych. Nowo powstała ideologia państwowa dżucze pełniła rolę religii państwowej,

³⁴ Chérel-Riquier 2013, 78.

³⁵ Kość 2002b, 841.

³⁶ Opendoors. 2022. *Sytuacja chrześcijan w Korei Północnej*, <https://www.opendooors.pl/przesladowania-chrzeszcijan/swiatowy-indeks-przesladowan/opisy-krajow-przesladowan/korea-polnocna> [dostęp: 20.05.2022].

jak niegdyś buddyzm w królestwie Koryo (918–1392) czy konfucjanizm w Joseon (1392–1910). W związku z tym wszystkie inne religie były ściśle kontrolowane³⁷. Wyjątkowo trudną sytuację mieli wierni niezrzeszeni w kontrolowanych przez komunistów organizacjach. Katolicy byli torturowani na przesłuchaniach i zmuszani do publicznego wyparcia się wiary. Byli oskarżani o kolaborację z wrogami państwa³⁸. Tylko w latach 1953–1960 na skutek tortur i wyroków śmierci zginęło 260 kapłanów i zakonnic oraz około 50 tys. świeckich katolików³⁹.

W latach 80. nastąpiła krótkotrwała odwilż relacji państwo–Kościół. Powstały wtedy w Pjongjangu katolicka katedra Changch'ung (kor. 장충성당) i protestancka Pongsu (kor. 봉수교회) – obie za zgodą władz komunistycznych⁴⁰. W dłuższej perspektywie okazało się, iż była to inicjatywa propagandowa, a obie katedry nie służą celom religijnym, tylko chęci pokazania pozornej wolności religijnej w KRL-D. Korzystają z nich przedstawieni wierni – funkcjonariusze służby bezpieczeństwa podczas propagandowych wydarzeń oraz turyści, jako „dowód” na to, że w Korei Północnej panuje wolność religijna⁴¹. W 1988 r. powstało Stowarzyszenie Koreańskich Katolików (The North Korean Catholics Association) jako organ reprezentacyjny katolików Korei Północnej. Od 1984 r. koreańscy księża z zagranicznym obywatelstwem mogli wjeżdżać do Korei Północnej. W 1989 r. Kim Ir Sen zaprosił kard. Kim sou-hwan'a, ówczesnego arcybiskupa Seulu, który jednak nie mógł zrealizować tego zaproszenia. Katolicy podzielonych państw spotykali się okazjonalnie w państwach trzecich⁴².

Obecnie obowiązujący Kodeks karny⁴³ nie przewiduje kar za czyny skierowane przeciwko wolności wyznania, jedynie na podstawie art. 276 k.k.KRLD karane jest niszczenie grobów, bez względu na wyznanie zmarłego.

W Korei Północnej funkcjonuje system obozów koncentracyjnych. Placówki dzielą się na trzy typy: Kwalliso (kor. 관리소) – obozy dla więźniów

³⁷ Cho 2002, 82.

³⁸ Buczek 2013a, 141.

³⁹ Christian Solidarity Worldwide 2007, 65.

⁴⁰ Chérel-Riquier 2013, 81.

⁴¹ Opendoors 2022.

⁴² Cho 1998, 8.

⁴³ The Criminal Law of the Democratic People's Republic of Korea, Citizen's Alliance for North Korean Human Rights 2009, dalej: k.k.KRLD.

politycznych, Kyohwaso (kor. 교화소) – obozy dla więźniów kryminalnych i różne typy palcówek krótkoterminowych. Pierwszą kategorię stanowią obozy pracy przymusowej dla wrogów rewolucji i przeciwników politycznych dyktatora i ich rodzin. Warunki ciężkiej pracy i głodowe racje żywności powodują, iż osoby odbywające tam wyrok często umierają. Do tej kategorii trafiają właśnie katolicy traktowani jak przeciwnicy reżimu⁴⁴.

Chociaż Konstytucja KRLD była nowelizowana osmiokrotnie (po raz ostatni w 2019 r.)⁴⁵ to zmiany nie dotyczyły praw i wolności wymienionych w art. 67 i art. 68 Konstytucji KRLD. Wbrew zagwarantowanej wolności wyznania wierni za potajemne praktykowanie kultu religijnego i posiadanie Biblii są kierowani do obozów pracy lub poddawani karze śmierci. Raport Koreańskiego Instytutu Zjednoczenia Narodowego opublikowany w Białej Księdze Naruszeń Praw Człowieka Korei Północnej z 2021 r. ujawnia, że tylko za posiadanie Pisma Świętego coraz częściej dochodzi do publicznych egzekucji⁴⁶. Ustawa z grudnia 2020 r. o „myśli antyreakcyjnej”, przyjęta przez władze Korei Północnej podczas prezydium Najwyższego Zgromadzenia Ludowego, jeszcze zaostrzyła kontrolę „zagranicznych materiałów publikowanych”, w tym Biblii. Ustawa penalizuje takie czyny jak: słuchanie, nagrywanie lub rozpowszechnianie zagranicznych audycji radiowych, import i dystrybucję „nieczystych” zagranicznych nagrań, treści wideo, książek lub innych opublikowanych materiałów, kopiowanie lub rozpowszechnianie muzyki niezatwierdzonej przez państwo⁴⁷. Wraz z nową ustawą wzrosła liczba aresztowanych chrześcijan i zamykanych kościołów domowych. W 2014 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ podjęła po raz pierwszy kwestię łamania praw człowieka w KRLD. Nie uzyskano jednak w tej sprawie jednomyślności. Dwaj członkowie rady (Rosja i Chiny) byli przeciwko procedowaniu tego tematu⁴⁸.

Według organizacji Open Doors monitorującej prześladowania chrześcijan na świecie, w latach 2002–2021 Korea Północna zajmowała pierwsze miejsce w indeksie prześladowań chrześcijan. Mimo że ogólny wynik

⁴⁴ Guzowski 2012, 147–149; szerzej zob. Strnad 2012.

⁴⁵ Smith 2019.

⁴⁶ Opendoors 2022.

⁴⁷ Jang 2020.

⁴⁸ Zob. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 kwietnia 2014 r. w sprawie sytuacji w Korei Północnej (Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej), 2014/2696(RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2014-0462_PL.html?redirect [dostęp: 20.05.2022].

wzrósł o dwa punkty i poziom przemocy zwiększył się we wszystkich obszarach życia, wynik Korei przyćmiły wydarzenia z Afganistanu, co spowodowało zmianę pozycji w rankingu. Szacuje się, że obecnie w reżimie Kima żyje ok 400 tys. chrześcijan, w populacji liczącej blisko 26 mln⁴⁹.

4. Sytuacja katolików w Republice Korei

Z liczącej 52,3 mln populacji Korei Południowej⁵⁰ ponad połowa deklaruje bezwyznaniowość. Wśród pozostałych dominują chrześcijanie i buddyści⁵¹. Według danych Konferencji Episkopatu Korei (kor. 한국천주교주교회의 – Catholic Bishops' Conference of Korea) z 2020 r. katolicy stanowią już 11,2%⁵². System prawny Korei Południowej zbliżony jest do europejskiego, kontynentalnego systemu prawa stanowionego⁵³.

Okres od końca wojny koreańskiej do 1987 r. – czyli proklamowania VI Republiki – był czasem walki między autorytarnymi rządami poszczególnych prezydentów-generałów a demokratyczną opozycją, często wspieraną przez Kościół Katolicki. Pomimo wprowadzanych licznych zmian zasad konstytucyjnych z prawnego punktu widzenia w większości uchwalano nie całkowicie nowe konstytucje, lecz gruntowne nowelizacje. Wprawdzie w okresie od 1948 r. do 1987 r. system polityczny był na wpeł autorytarny – za rządów Rhee Syng-mana (kor. 이승만), gdy władzę często dzierżyli generałowie armii – tacy jak Park Chung-hee (kor. 박정희) i Chun Doo-hwan (kor. 전두환) – to prześladowania wobec obywateli nie były skierowane na określone grupy wyznaniowe, lecz opozycję antyrządową. Należy jednak podkreślić, iż w tym czasie katolicy mocno angażowali się w działania prodemokratyczne, przez co ponosili konsekwencje w postaci różnych kar nakładanych na nich przez rządzącą juntę wojskową. Konstytucja Republiki Korei z dnia 17 lipca 1948 r.⁵⁴ – po poprawce

⁴⁹ Opendoors 2022.

⁵⁰ Stan na dzień 29 maja 2022 r. zob. *World population*, 2022, <https://www.populationof.net> [dostęp: 5.12.2022].

⁵¹ Wiszowaty 2015, 5.

⁵² Statistics of the Catholic Church in Korea 2020, za: CBCK Statistics 2022.

⁵³ Wiszowaty 2015, 6.

⁵⁴ Autorzy korzystali z: Marcin Michał Wiszowaty (red.). 2015. *Konstytucja Republiki Korei*, tłum. Anna Diniejko. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, dalej: Konstytucja RK.

z 1952 r. – dawała silniejszą władzę prezydentowi i brak kadencyjności jego urzędu. Najbardziej restrykcyjna z punktu widzenia swobód obywatelskich była tzw. Konstytucja Yushin (kor. 유신헌법), wprowadzona w 1972 r. za rządów Park Chung-hee.

W okresie rządów Rhee Syng-mana (1948–1960) działania skierowane przeciw Kościołowi Katolickiemu przejawiały się głównie w formie represjonowania gazety katolickiej „Kyunghyang Shinmun” (kor. 경향신문) i kierującego gazetą bp. Rho Ki-Nama. Kościół poparł rewolucję 19 kwietnia 1960 r., która doprowadziła do odsunięcia Rhee od władzy i ustanowienia II Republiki, a zdelegalizowane pismo „Kyunghyang Shinmun” zostało przywrócone. Po rewolucji wolnościowej Kościół miał też silne oparcie w rządzie pod przewodnictwem żarliwego katolika i wcześniejszego działacza prodemokratycznego Johna Chang Myon (kor. 장면), który jako premier starał się dobrze ułożyć relacje państwo–Kościół. Po 1987 r. i wprowadzeniu nowej Konstytucji VI Republiki (z dnia 29 października 1987 r.), system polityczny stał się bardziej demokratyczny, zapewniając realną wolność wyznania; wówczas przywrócono również Trybunał Konstytucyjny⁵⁵.

Zgodnie z obecnie obowiązującą Konstytucją Republika Korei poprzez różne działania dąży do zjednoczenia całego narodu koreańskiego. Już w Preambule zapisano, iż pokojowe zjednoczenie Korei jest misją całego narodu. W art. 4 Konstytucji RK doprecyzowano, iż Korea Południowa formułuje i realizuje politykę ukierunkowaną na osiągnięcie zjednoczenia w sposób wolny i demokratyczny⁵⁶.

W kwestii relacji państwo–Kościół oraz wolności religijnej art. 11 Konstytucji RK zakłada równość wobec prawa i zakazuje dyskryminacji m.in. ze względu na wyznanie. Zakaz ten obejmuje wszelkie formy życia politycznego, gospodarczego i społecznego (oprócz religii również ze względu na płeć i status społeczny). Artykuł 10 Konstytucji RK gwarantuje podstawowe prawa człowieka, podkreślając, że zapewnienie ich nienaruszalności stanowi obowiązek państwa. Zgodnie z art. 19 Konstytucji RK „wszystkim obywatelom przysługuje wolność sumienia”. Zasada wolności wyznania została zawarta w art. 20.1 Konstytucji RK („Wszystkim obywatelom

⁵⁵ Zob. szerzej Strnad 2010.

⁵⁶ Zgodnie z art. 4 Konstytucji RK: „Republika Korei dąży do zjednoczenia, formułuje i prowadzi politykę pokojowego zjednoczenia opartą na zasadach wolności i demokracji”.

przysługuje wolność religii”), natomiast zasada rozdziału Kościoła od państwa jest określona w art. 20.2 Konstytucji RK („Żadna religia nie może być uznana za państwową, a Kościół i państwo są rozdzielone”). Na gruncie południowokoreańskim można mówić o separacji czystej, wzorowanej na modelu amerykańskim, która zakłada zakaz ingerencji władz świeckich w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych oraz zakaz ograniczania wolności religijnej⁵⁷. Taki model umożliwia uniknięcie konfliktów religijnych przy istnieniu zróżnicowanej wielowyznaniowej społeczności. Co istotne również dla realnego korzystania z wolności sumienia i wyznania, art. 21 Konstytucji RK gwarantuje wolność słowa, prasy, zrzeszania się i wolność zgromadzeń, stanowiąc, że prawa te są nienaruszalne, a cenzurowanie prasy jest zakazane⁵⁸.

Mało jest pozakonstytucyjnych, ustawowych aktów prawnych regulujących sposoby współdziałania czy też współpracy na linii państwo–Kościół. Co do zasady nie są one oparte na ustawach i mają charakter nieformalny. Obowiązują tylko nieliczne akty prawne odnoszące się do wolności wyznania i zakazu dyskryminacji ze względu na wyznanie, np. ustawa o służbie cywilnej⁵⁹, która zakazuje dyskryminacji urzędników państwowych ze względu na religię. W Korei Południowej problematyczne jest nawet samo zdefiniowanie religii. Dzieje się tak ze względu na fakt, iż społeczeństwo koreańskie jest nadal mocno konfucjańskie, a jednocześnie sam konfucjanizm nie jest traktowany jako religia, a bardziej jako system filozoficzny czy szkoła myślenia. Zgodnie z klasyfikacją kard. J. Ratzingera religie wschodu nie są religiami objawionymi, w których występuje Bóg objawiający się człowiekowi, lecz są religiami mistycznymi, gdzie sam człowiek poprzez swoje wysiłki dochodzi do stanu oświecenia. Są więc, co do zasady, religiami bez Boga. Podsumowując, można stwierdzić, iż w Korei występuje problem zdefiniowania – czym jest religia, a relacje państwo–Kościół są mocno odformalizowane.

⁵⁷ Mezglewski, Misztal, Stanisz 2011, 20–21.

⁵⁸ Art. 21 Konstytucji RK: „1. Wszyscy obywatele korzystają z wolności słowa i prasy oraz wolności zgromadzeń i zrzeszania się. 2. Koncesjonowanie wolności słowa oraz cenzura prasy, a także koncesjonowanie prawa do zgromadzeń i prawa zrzeszania się jest zakazane”.

⁵⁹ 대한민국 공무원법 [National Civil Service Act (No. 44). - ILO] 2022.1.21.

Kodeks karny Republiki Korei z dnia 5 kwietnia 2013 r.⁶⁰ nie zawiera przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania. Natomiast penalizuje takie czyny jak: zakłócanie ceremonii pogrzebowych, rytuałów, kultu przodków, przeszkadzanie w wykonywaniu aktów religijnych (art. 158 k.k.RK), beczeszczenie zwłok, szczątków i włosów zmarłego (art. 159 k.k.RK), wykopywanie z grobów szczątków (art. 160 k.k.RK).

5. Działania Stolicy Apostolskiej

Od czasu proklamowania Republiki Korei w 1948 r. Stolica Apostolska wykazywała duże zainteresowanie Kościołem Katolickim w tym państwie. Zgodnie z obowiązującym wówczas Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1917 r. mogła wysyłać delegatów apostolskich do krajów, z którymi nie utrzymywała oficjalnych stosunków dyplomatycznych (kan. 267 KPK 1917)⁶¹. I tak też się stało w tym przypadku. Dnia 17 lipca 1947 r. – jeszcze przed ustanowieniem rządu – Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, za zgodą papieża Piusa XII, mianowała ks. Patricka Jamesa Byrne z Towarzystwa Maryknoll dla Misji Zagranicznych wizytatorem apostolskim do spraw misji w Korei i zgodnie z kan. 267 § 2 KPK 1917 przyznała mu władzę i uprawnienia delegata apostolskiego⁶². Na mocy władzy zwyczajnej, na wyznaczonym terytorium miał on czuwać nad stanem Kościoła w Korei i informować o tym Biskupa Rzymu. Samo zaś nawiązanie stosunków dyplomatycznych nastąpiło w dniu 11 grudnia 1963 r.⁶³ Dla uczczenia 70. rocznicy podjęcia prac nad nawiązaniem stosunków dyplomatycznych między Koreą a Stolicą Apostolską w maju 2017 r. nowy prezydent Korei Moon Jae-in wysłał do Watykanu swojego przedstawiciela Iginio KIM Hee-jung, arcybiskupa Gwangju i przewodniczącego Episkopatu Korei. W liście do

⁶⁰ 대한민국형문법령 [Criminal Code Republic of Korea] 2013, KRLLI Korea Legislation Research, dalej: k.k.RK.

⁶¹ „Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi, iussu digestus, Benedicti Papae XV, auctoritate promulgatus”. 1917. *Acta Apostolicae Sedis* 9(cz. 2): 11–521, dalej: KPK 1917.

⁶² Sacra Congregatio de Propaganda Fide. 1947. „«Decretum Pro Missionibus Coreae Visitor Apostolicus nominatur», die 17 Iulii a. D. 1947”. *Acta Apostolicae Sedis* 39: 463.

⁶³ Paulus PP. VI. 1964. „Litterae apostolicae Internuntiaturae Apostolica in Republica Coreana erigitur” [11.12.1963]. *Acta Apostolicae Sedis* 56: 235.

papieża Franciszka prosił o modlitwę w intencji normalizacji stosunków z Pjongjangiem⁶⁴.

Ojciec Święty Jan Paweł II dwukrotnie odwiedził Koreę Południową (w 1984 i 1989 r.), oficjalnie wspierał politykę słonecznego zaangażowania prezydenta Kim de Junga wobec Korei Północnej i jego wysiłki na rzecz zakończenia zimnowojennej rywalizacji poprzez konstruktywny dialog. Prezydenci Republiki Korei wielokrotnie składali wizyty Ojcu Świętemu – m.in. w 2000 r. do Watykanu przybył prezydent Kim Dae-Jung. Podziękował za specjalne zasługi dla narodu koreańskiego i przekazał zaproszenie od dyktatora z Północy Kim Dzong Ila, które otrzymał podczas pierwszego spotkania na szczycie przywódców państw koreańskich w Pjongjangu⁶⁵. Co do realności tej wizyty Stolica Apostolska była świadoma, że taką podróż powinno poprzedzić przybycie administratora apostolskiego Pjongjangu. Na to jednak nie wyraził zgody dyktator KRLD. Przeszkodą do realizacji papieskiej podróży jest również brak gwarancji wolności religijnej w Korei Północnej⁶⁶. Niewątpliwie papieska wizyta miałaby kolosalne znaczenie dla procesu pojednania i zjednoczenia państw koreańskich. Władze Kościoła Katolickiego wyraziły wówczas przekonanie, że dołożą wszelkich starań, aby taka wizyta mogła się odbyć⁶⁷. Drugie zaproszenie wystosował w 2018 r. obecny dyktator KRLD Kim Dzong-un. Prezydent Republiki Korei Mun Jae-ina przekazał je papieżowi Franciszkowi podczas wizyty w Watykanie w dniach 17–18 października 2018 r.⁶⁸

Stolica Apostolska udzielała duchowego i materialnego wsparcia Korei Północnej w postaci przekazywania sprzętu medycznego, leków, żywności (od 1996 r. zostały czterokrotnie przekazane Północy przez oficjalne delegacje). W listopadzie 1999 r. pracownik watykańskiego Sekretariatu Stanu ks. Celestino Migliore, ówczesny Podsekretarz do spraw Relacji z Państwami odpowiedzialny m.in. za nawiązanie stosunków dyplomatycznych

⁶⁴ *Inviato speciale del Presidente coreano a Santo Padre*, 2017, https://overseas.mofa.go.kr/va-it/brd/m_6915/view.do?seq=754227&page=1 [dostęp: 1.03.2022].

⁶⁵ CBCK 2000, Vol. 8, No. 1, Iusse 30, 63–63.

⁶⁶ CBCK 2000, Vol. 8, No. 2, Iusse 31, 3.

⁶⁷ CBCK 2000, Vol. 8, No. 2, Iusse 31, 1.

⁶⁸ „Do papieża dotarło zaproszenie z Korei Północnej. Prezydent Korei Południowej Mun Jae-in osobiście dostarczył papieżowi zaproszenie od Kim Dzong Una”. *Rzeczpospolita* z dnia 18.10.2018, <https://www.rp.pl/polityka/art9592721-do-papieza-dotarło-zaproszenie-z-korei-polnocnej> [dostęp: 19.03.2022].

z Koreą Północną, przekazał jej dodatkowy sprzęt medyczny i żywność. Delegacje obu państw wielokrotnie się spotykały⁶⁹. Dużym problemem utrudniającym – bądź uniemożliwiającym – pokój i pojednanie jest północnokoreański program atomowy, nad którym reżim pracuje od końca lat 40. (w 1948 r. w Pjongjangu utworzono wydział technologii nuklearnej w Wyższej Szkole Inżynieryjnej)⁷⁰. W latach 80. XX w., przy dużym zaangażowaniu Związku Radzieckiego, zbudowano też pierwszy reaktor atomowy. Kolejne powstały w Kaechon, Pakchon, Shin-po, Sangdong i najbardziej rozpoznawalny, posiadający największe moce i znaczenie – reaktor Yongbyon⁷¹. Równolegle prowadzone są intensywne badania nad programem raketowym do przenoszenia głowic nuklearnych. Pierwsze testy głowic nuklearnych przeprowadzono w 2006 r.⁷² i w 2009 r.⁷³ Obecny przywódca przeprowadził rekordową liczbę testów raketowych i atomowych⁷⁴.

Wobec powyższego Stolica Apostolska prowadzi różnorodne działania, aby doprowadzić do denuklearyzacji i do usunięcia przeszkody blokującej zjednoczenie i pojednanie obu państw. Pomimo braku obecności w rozmowach sześciopartnych i członkostwa w Korean Peninsula Energy Development Organization (KEDO), Stolica Apostolska wielokrotnie potępiała eksperymenty z użyciem broni jądrowej, m.in. w przemówieniu do korpusu dyplomatycznego⁷⁵. Po dwóch próbach atomowych przeprowadzonych w 2016 r. ks. Antoine Camilleri, podsekretarz w Sekcji do spraw Relacji z Państwami w Sekretariacie Stanu, interweniował w Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej w Wiedniu (International Atomic Energy Agency, IAEA)⁷⁶. W styczniu 2017 r. wobec destabilizujących cały region eksperymentów prowadzonych na Półwyspie Koreańskim i w perspektywie

⁶⁹ CBCK 2000, Vol. 8, No. 2, Iusse 31, 3.

⁷⁰ Bayer, Dziak 2018, 13–15.

⁷¹ Rowiński 1992, 88–89.

⁷² Kang, Hayes 2006, 18.

⁷³ Harnisch, Roesch 2011, 18.

⁷⁴ Buczek 2016, 29–32; Stroujkova 2018, 8; Zab, Sajawal, Ghulam 2021, 483.

⁷⁵ Franciscus. 2016. „Allocutio. Occasione Faustum Fortunatumque Novum Annum Ominandi Legatis apud Sanctam Sedem” [11.01.2016]. *Acta Apostolicae Sedis* 108: 125. Oficjalne tłumaczenie za: Franciszek. 2016. „Osoba w centrum polityki migracyjnej. Przemówienie do członków korpusu dyplomatycznego 11.01.2016”. *L'Osservatore Romano* [wyd. pol.] 37(2): 12–17.

⁷⁶ *Dichiarazione del Direttore della Sala Stampa della Santa Sede, Greg Burke, martedì 27 settembre 2016*, https://overseas.mofa.go.kr/vait/brd/m_6915/view.do?seq=740790&srchFr=&srchTo=&srchWord=&srchTp=&multi_itm_seq=0&itm_seq_1=0&itm_seq_2=0&company_cd=&company_nm=&page=1 [dostęp: 10.04.2022].

zbliżającej się Konferencji Rozbrojeniowej papież Franciszek zaznaczył, że „Stolica Apostolska usiłuje krzewić etykę pokoju i bezpieczeństwa, wykraczającą poza ów strach i «zamknięcie», które uwarunkowują debatę na temat broni atomowej”⁷⁷.

6. Instytucje katolickie wspierające inicjatywy pokojowe

Chociaż Konstytucja RK z 1948 r. oddzielała religię od polityki, gwarantując wolność wyznania, to jednak dość szybko w Republice Korei wprowadzono przepisy prawne o charakterze antykomunistycznym wymierzone w KRLD. W pewnym stopniu ograniczały one swobody obywatelskie. Były to: ustawa z 1948 r. o bezpieczeństwie narodowym (National Security Act)⁷⁸ oraz ustawa antykomunistyczna z 1961 r. (The Anti-communism Law)⁷⁹. Przepisy ustaw często były wybiórczo interpretowane, a wszelkie formy nawiązywania kontaktów, pomocy czy współpracy z KRLD i jej obywatelami bez wiedzy i aprobaty władz Korei Południowej były zabronione i karalne.

Stąd jedną z pierwszych instytucji poświęconych Kościołowi Katolickiemu w Korei Północnej był Departament Misji dla Korei Północnej (North Korea Mission Department) ustanowiony w 1982 r. w ramach przygotowania do jubileuszu 200-lecia Kościoła Katolickiego w Korei. W 1984 r. departament został zrestrukturyzowany i jako Komitet Ewangelizacji Korei Północnej (North Korean Evangelization Committee) został afiliowany przy Konferencji Episkopatu Korei⁸⁰. Komitet ufundował Zjednoczeniowy Pastoralny Instytut Badawczy (Reunification Pastoral Research Institute) w celu wspierania studiów teologicznych⁸¹. Podejmuje także szereg inicjatyw duszpasterskich, humanitarnych i politycznych. Na przykład w 1999 r. komitet podjął wysiłki, by ONZ przyznała status

⁷⁷ Franciscus, Allocutio. 2017. „Ad Corpus Legatorum apud Sanctam Sedem, occasione data presentationis ominum ad Annum Novum” [9.01.2017]. *Acta Apostolicae Sedis* 109: 137 [129–140]; tłum. na j. pol. za: *Bollettino Sala Stampa della Santa Sede* B0015.

⁷⁸ South Korea's National Security Law, Seul 1948 r., <http://encykorea.aks.ac.kr/Contents/SearchNavi?keyword=%EA%B5%AD%EA%B0%80%EB%B3%B4%EC%95%88%EB%B2%95&ridx=0&ot=4161> [dostęp: 29.05.2022].

⁷⁹ 반공법(反共法) [The Anti-communism Law 1961], <http://encykorea.aks.ac.kr/Contents/Item/E0073406> [dostęp: 13.05.2022].

⁸⁰ Cho 1998, 8.

⁸¹ CBCK 1995, Vol. 3, No. 1, Issue 10, 2.

uchodźców politycznych Koreańczykom z Północy, którzy uciekli z ojczyzny w poszukiwaniu żywności. Biskup Ri, administrator apostolski diecezji Hangung i opactwa Tokwon w Korei Północnej, także zaapelował do ONZ, by założyło w Chinach obozy dla uchodźców. Napominał władze Chin, by nie traktowały ich jak nielegalnych imigrantów. Poddani bowiem repatriacji są traktowani jak zdrajcy ojczyzny i skazywani na surowe kary. Komisja zapowiedziała także wysłanie listu z podpisami do ONZ poprzez Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców. Uchodźcy i organizacje broniące praw człowieka w Seulu przewidują, że do 1999 r. od 100 do 300 tys. obywateli KRLD uciekło do północnowschodnich Chin, a tylko niektórzy do innych państw⁸².

Przy Konferencji Episkopatu Korei istnieje Specjalna Komisja Pojednania Narodu Koreańskiego (Special Episcopal Commission for the Reconciliation of the Korean People). W styczniu 2022 r. Ministerstwo do spraw Zjednoczenia poinformowało, że minister Lee In-young złożył wizytę nowo wybranemu arcybiskupowi Seulu i Pjongjangu ks. Peterowi Chunga Soon-taekowi, członkowi tejże komisji, aby wyrazić wdzięczność Kościołowi Katolickiemu w Korei Południowej za promowanie różnych projektów, takich jak wsparcie dla uchodźców z Korei Północnej, organizację międzynarodowej młodzieżowej pielgrzymki pokojowej do strefy zdemilitaryzowanej (ang. *demilitarized zone*, DMZ) wzdłuż 38. równoleżnika oraz za międzykoreańską wymianę religijną. Podkreślił, że zainteresowanie papieża Koreą i jego modlitwy „dostarczają dwóm Koreom wiele pociechy i siły”. Z kolei arcybiskup Seulu i Pjongjangu przedstawił katolicki projekt wymiany międzykoreańskiej, w tym wsparcie remontu katedry w Changchung, a także koncepcję współpracy między Stolicą Apostolską a Kościołem Katolickim w Korei Południowej. Mówiąc o innych inicjatywach katolickich, zwrócił się do rządu z prośbą o wsparcie inicjatyw Kościoła, w tym pomocy humanitarnej niesionej Północy. Minister Lee In-young obiecał aktywną współpracę rządu i zwrócił się do Kościoła Katolickiego w Korei Południowej, a zwłaszcza metropolity Seulu, o odegranie ważnej roli w zaprowadzaniu pokoju na Półwyspie Koreańskim⁸³.

⁸² CBCK 1999, Vol. 7, No. 2, Issue 27, 6.

⁸³ Zob. Ministry of Unification. b.d. *News*, https://www.unikorea.go.kr/eng_unikorea/news [dostęp: 23.03.2022].

Należy odnotować, że Specjalna Komisja Pojednania Narodowego działa w 16 diecezjach w całym państwie, współpracując z organizacjami religijnymi i podmiotami zaangażowanymi w kompleksowe wspieranie Korei Północnej. Komisje te koordynują i realizują projekty wsparcia dla uchodźców z Korei Północnej, pomagając im przystosować się do życia w nowych warunkach. Realizują też inne inicjatywy, które mają chronić życie i prawa człowieka uchodźców znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej, w zagrożeniu życia i bez możliwości osiedlenia się w innych państwach. Udzielają im pomocy materialnej i duchowej. Komisje prowadzą działalność charytatywną i planują przyszłe działania Kościoła w ewangelizacji Północy po zjednoczeniu. Realizują też projekty badawcze, których celem jest zbieranie i analiza danych w celu ewangelizacji Korei Północnej⁸⁴.

Szczególnie aktywny jest Komitet Pojednania Narodowego przy archidiecezji seulskiej (The National Reconciliation Committee of Archdioceses of Seoul), powołany w dniu 1 marca 1995 r. przez kard. Stephena Kim Sou-hwana (1922–2009) jako narzędzie budowania pojednania i pokoju między Koreą Południową a Koreą Północną w świetle nauczania Kościoła⁸⁵. Komitet przeprowadził szereg inicjatyw duszpasterskich, charytatywnych i humanitarnych. W 1995 r. zapoczątkował cotygodniowe wtorkowe Msze św. o pojednanie odprawiane od 15 sierpnia 1995 r. w katedrze Miong-dong, a także działalność Szkoły Narodowego Pojednania.

W latach 90. Koreę Północną nawiedzały powodzie, które stały się przyczyną największej w historii klęski głodu. Organizacja Narodów Zjednoczonych oszacowała, że 75% powierzchni kraju została dotknięta powodzią. Ucierpiało 5,2 mln mieszkańców, z czego 500 tys. straciło bezpowrotnie dach nad głową. Caritas Kościoła w Korei przeznaczyła 320 000 00 dolarów amerykańskich na pomoc powodzianom⁸⁶. W akcję pomocy aktywnie włączył się Komitet Pojednania Narodowego, inicjując 2-letnią kampanię dzielenia się zupą z makaronem (ramenem) „z północnokoreańskimi braćmi i siostrami”. W 51. rocznicę podziału Korei diecezje

⁸⁴ 민족화해위원회 [Committee for the Reconciliation of the Korean People] 내용출처, <https://cbck.or.kr/Committees/201005667/?fbclid=IwAR3p> [dostęp: 23.03.2022]; zob. także strukturę i działalność Komisji w diecezji Suwon, <https://peacemhw.casuwon.or.kr/intro/organ> [dostęp: 1.05.2022].

⁸⁵ Cho 1998, 8.

⁸⁶ CBCK 1996, Vol. 4, No. 2, Issue 15, 5.

i wierni z innych wyznań zebrali 3 biliony wonów (równowartość 3 750 000 dolarów amerykańskich)⁸⁷. Wobec planów Kościoła, by wybudować fabrykę makaronu w Korei Północnej, która produkowałaby 18 tys. porcji (po 150 gram) makaronu dziennie, z zakupionego w Chinach zboża, komitet zachęcił wiernych, by każdy koreański katolik wpłacał 0,2% miesięcznego dochodu przez 2 lata na ten projekt. Koszt produkcji 90 porcji makaronu (do nakarmienia jednej osoby przez miesiąc) wynosił wówczas 4 tys. wonów, podczas gdy przeciętna osoba wydawała 5 tys. wonów na jeden lancz. Komitet mocno wierzył, że ta inicjatywa przyczyni się do osiągnięcia pojednania i zjednoczenia narodu w przyszłości⁸⁸. Pierwsza fabryka rozpoczęła pracę w lutym 1997 r. Biskup Augustyn Park, który uczestniczył w ceremonii jej otwarcia w Pjongjangu, powiedział, że władze Korei Północnej chciałyby, aby Kościół ufundował drugą fabrykę w Anju⁸⁹.

Komitet Pojednania Narodowego w ramach innej akcji zebrał 85 294 10-kilogramowych worków mąki pszennej (o wartości 497 100 dolarów amerykańskich), która, poprzez organizację Czerwonego Krzyża, trafiła do 26 tys. rodzin w 15 miastach⁹⁰.

Na przełomie marca i kwietnia 1997 r., w porozumieniu z największymi grupami religijnymi (buddystami, protestantami, konfucjanistami czondoistami), komitet zainicjował ponadreligijną kampanię, mającą na celu przekazanie Korei Północnej 10 tys. ton kukurydzy i kwotę pieniędzy o równowartości tego daru⁹¹. W maju przywódcy religijni spotkali się w Pekinie i ustalili, że do połowy lipca 1997 r. – zgodnie z zawartą umową – południowokoreański Czerwony Krzyż przekaże Północy 50 tys. ton kukurydzy. Przywódcy wyrazili też nadzieję, że umowa przyczyni się do normalizacji relacji międzykoreańskich i ostatecznie do pokojowego zjednoczenia⁹². W kwietniu 1997 r. komitet zebrał 2 536 045 dolarów amerykańskich, które napłynęły z diecezji i parafii całego kraju, szkół, uniwersytetów oraz od osób indywidualnych⁹³. Komitet wielokrotnie organizował akcje zbierania funduszy, ryżu, kukurydzy, mąki i nawozów sztucznych.

⁸⁷ CBCK 1996, Vol. 4, No. 3, Issue 16, 4–5.

⁸⁸ CBCK 1996, Vol. 4, No. 3, Issue 16, 4–5.

⁸⁹ CBCK 1997, Vol. 5, No. 1, Issue 18, 6.

⁹⁰ CBCK 1997, Vol. 5, No. 1, Issue 18, 6.

⁹¹ CBCK 1997, Vol. 4, No. 2, Issue 19, 4.

⁹² CBCK 1997, Vol. 4, No. 2, Issue 19, 5.

⁹³ CBCK, 1997, Vol. 4, No. 2, Issue 19, 4.

Zachęcił też wiernych, by pościli w piątki, ofiarując jeden posiłek w intencji braci i sióstr z Korei Północnej⁹⁴. Z inicjatywy zwierzchników religijnych Kościoła Katolickiego i organizacji świeckich dzień 12 marca 1998 r. ustanowiono Międzynarodowym Dniem Postu za Koreańczyków z Północy (International Fast Day for North Koreans, IFDNK). Komisja zdecydowała, że post odbędzie się w 70 miastach świata w ciągu jednego dnia. Do tej inicjatywy włączył się Jan Paweł II, były prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki Jimmy Carter, kard. Kim z Seulu i wiele innych wysokich osobistości świata. Ogłoszono ponadto, że podjęte zostaną wszelkie wysiłki, by zgromadzić fundusze na zakup żywności i leków dla Korei Północnej⁹⁵.

W sierpniu 1998 r., z okazji przekształcenia Pastoralnej Komisji Zjednoczenia Korei (Reunification Pastoral Committee of Seoul) w Komitet Zjednoczenia Korei przy Archidiecezji Seulskiej (Korea Reconciliation Committee of Archdiocese Seoul, KRCAS), bp Andrzej Choi zaproponował, by misja wsparcia Korei Północnej trwała przynajmniej do 2000 r.⁹⁶ Z jego inicjatywy ustanowiono dzień 2 marca Dniem Dzielenia się Jedzeniem z Braćmi i Siostrami z Korei Północnej⁹⁷. W niespełna dwa lata komitet, w ramach różnych inicjatyw, zebrał 5,6 mln dolarów amerykańskich oraz przekazał żywność i nawozy sztuczne sąsiadom z Północy⁹⁸.

Ponadto KRCAS przygotowuje kapłanów do pracy duszpasterskiej po zjednoczeniu Korei. Na apel bp. Choi⁹⁹ odpowiedziało prawie 70 księży, dla których w 1998 r. przy archidiecezji seulskiej utworzono Stowarzyszenie Księżów na Rzecz Misji w Korei Północnej (Priests Association for Mission to North Korea)¹⁰⁰.

W działania na rzecz pokoju i pojednania wpisują się nieliczne wizyty bp. Choi w Korei Północnej, podczas których mógł odprawić Mszę św. w katedrze Chanchung (przy udziale ok. 130 osób, najprawdopodobniej podstawionych przedstawicieli służby bezpieczeństwa), wysłuchać sprawozdań przewodniczącego Stowarzyszenia Katolików Korei Północnej (The North Korean Catholic Association) o dystrybucji kukurydzy

⁹⁴ CBCK 1997, Vol. 4, No. 2, Issue 19, 4.

⁹⁵ CBCK 1998, Vol. 6, No. 1, Issue 22, 6–7.

⁹⁶ CBCK 1998, Vol. 6, No. 4, Issue 25, 6.

⁹⁷ CBCK 1997, Vol. 5, No. 1, Issue 18, 6–7.

⁹⁸ Cho 1998, 3.

⁹⁹ CBCK 1998, Vol. 6, No. 3, Issue 24, 4.

¹⁰⁰ CBCK 1998, Vol. 6, No. 4, Issue 25, 6.

i nawozów sztucznych przesłanych przez KRCAS¹⁰¹. Dzięki tym wizytom Kościół lepiej zorientował się w panującej w Korei Północnej sytuacji materialnej i duchowej¹⁰².

Należy zaznaczyć, że w Pjongjangu działa oficjalnie uznane przez tamtejsze władze państwowe Katolickie Stowarzyszenie Joseon, przez które Korea Północna prosi o pomoc humanitarną. Przez nie właśnie ks. Lee Eun-Hyung, sekretarz generalny katolickiego Komitetu Pojednania Narodu Koreańskiego, w 2005, 2008 i 2011 r. dostarczał pomoc humanitarną do Korei Północnej i nawiązywał współpracę religijną. W jednym z wywiadów powiedział, że oprócz wielkiego problemu z żywnością, Korea Północna cierpi z powodu poważnego braku materiału opałowego. Podkreślił, że pozyskiwanie drzewa opałowego z lasów położonych w górach prowadzi do różnych klęsk żywiołowych takich jak powodzie i osunięcia ziemi. Oceniał, że ma to wpływ „na i tak katastrofalny poziom rolnictwa i po prostu sprawia, że problem głodu jeszcze bardziej się zaostrza”. Stąd też Komitet na Rzecz Pojednania w 2007 r. rozpoczął pomoc zimową, która polegała na dostarczeniu ciężarówkami 300 tys. brykietów węgla do miasta Kaesong, położonego w Korei Północnej. Ten projekt wspierała organizacja Akcja na Rzecz Ciepłego Półwyspu Koreańskiego – Centrum Dystrybucji Węgla Dzięki Miłości¹⁰³. Sama zaś archidiecezja seulska począwszy od 1992 r. zaczęła przekazywać 3% swojego budżetu na cele zjednoczenia, a od 1993 r. episkopat zobowiązał do tego pozostałe diecezje¹⁰⁴.

Z okazji 50. rocznicy podziału Korei, w 1995 r. Kościół zaplanował wiele akcji mających na celu unifikację Korei, m.in. otwarte forum zjednoczenia, seminaria naukowe, wydarzenia duszpasterskie¹⁰⁵. Kościół troszczył się także o wychowanie dzieci i młodzieży do pokoju, zachęcając ich do dzielenia się kieszonkowym z rówieśnikami z Północy¹⁰⁶.

W 2016 r. dla urzeczywistnienia katolickiej koncepcji pokoju w graniczącej z komunistyczną Koreą diecezji Uijeongbu zainaugurowano działalność Instytutu na Rzecz Pokoju i Współpracy w Azji Północno-Wschodniej.

¹⁰¹ CBCK 1998, Vol. 6, No. 2, Issue 23, 6.

¹⁰² Cho 1998, 3.

¹⁰³ Blumberg 2013.

¹⁰⁴ CBCK 1995, Vol. 3, No. 1, Issue 10, 2.

¹⁰⁵ CBCK 1995, Vol. 3, No. 1, Issue 10, 2.

¹⁰⁶ CBCK 1999, Vol. 7, No. 2, Issue 27, 7.

W wykładach z zakresu filozofii, polityki, ekonomii i literatury biorą udział naukowcy i badacze niekatolicki (protestanci i buddyści). W stolicy tej diecezji działa „katedra pokuty i pojednania”, a także katolickie Centrum Pojednania Narodowego. Uchodźcy z północy korzystają tam z kursów integracji społecznej¹⁰⁷.

Szereg inicjatyw prowadzi i koordynuje Stowarzyszenie Wyższych Przełożonych Zakonów Żeńskich Korei. Począwszy od 1995 r. spotykają się raz w roku pod hasłem „Kobiety a zjednoczenie”. Modlitwę łączą z działalnością pomocową¹⁰⁸.

Wśród ważnych dzieł Kościoła Katolickiego w Korei Północnej jest wybudowanie (po długich negocjacjach) katolickiego szpitala w specjalnej strefie ekonomicznej w Najin-Sonbnng. Oficjalnie szpitalem zarządzają niemieccy benedyktyni i władze miasta¹⁰⁹. Szpital o powierzchni 25 tys. m² w dniu otwarcia w 2005 r. mieścił 100 łóżek, obsługiwanych przez 80 osób personelu medycznego. Podczas otwarcia arcybiskup Daegu, Paul Ri Moun-hi, wyraził nadzieję, że ta ważna inicjatywa Kościoła na rzecz jedności Koreańczyków i pojednania państw koreańskich wpisze się także w misję budowania pokoju na świecie¹¹⁰.

Komunistyczne władze godzą się na międzynarodową pomoc katolickich organizacji charytatywnych, w tym Caritas Korei (od 1975 r.) i Caritas Internationalis¹¹¹. Tylko w latach 1995–2006 Caritas Internationalis przekazała do Korei Północnej pomoc wartości 32 mln dolarów amerykańskich. Ówczesny Podsekretarz do spraw Relacji z Państwami, prał. Pietro Parolin, ocenił, że pomoc powinna być udzielana niezależnie od sankcji, jakie na ten kraj będą nakładane za przeprowadzanie prób z bronią nuklearną¹¹².

¹⁰⁷ [b.a.]. 2016. *Instytut katolicki na granicy dwóch państw koreańskich*, 15.06.2016, http://pl.radiovaticana.va/news/2016/06/15/instytut_katolicki_na_graniczy_dw%C3%B3ch_pa%C5%84w_korea%C5%84skich/1237459 [dostęp: 31.05.2022].

¹⁰⁸ CBCK 1996, Vol. 4, No. 3, Issue 16, 6.

¹⁰⁹ CBCK 1996, Vol. 4, No. 2, Issue 15, 6.

¹¹⁰ Kim 2005.

¹¹¹ Krzysztofiak 2022.

¹¹² T. Kim Hwa-young. 2005. *Catholic hospital opens in North Korea*, 23.08.2005, <https://www.asia-news.it/news-en/Catholic-hospital-opens-in-North-Korea-3964.html> [dostęp: 3.03.2022].

Wnioski

W artykule podjęto mało znaną problematykę relacji państwo–Kościół w Republice Korei w zakresie współpracy na rzecz pokoju i pojednania na Półwyspie Koreańskim. Bezsprzecznie to agendy państwowe Republiki Korei i Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej odgrywają decydującą rolę w dialogu na rzecz pojednania czy potencjalnego zjednoczenia państw koreańskich. Zdecydowanie jest to problem, którego nie da się rozwiązać w prosty i szybki sposób. Nie można jednak nie doceniać działań Kościoła Katolickiego w tym zakresie. Wielokrotnie w historii Korei Kościół Katolicki był motorem napędowym modernizacji gospodarczej, oświatowej, ruchów prodemokratycznych. Spore znaczenie posiadają również jego działania w zakresie dialogu międzykoreańskiego. Po wnikliwej analizie da się zaobserwować mnogość inicjatyw podejmowanych przez państwo i Kościół na rzecz pojednania na Półwyspie Koreańskim. Wszystkie one stanowią małe kroki na drodze do osiągnięcia trwałego pokoju i stabilizacji w tym regionie.

Sama specyfika relacji państwo–Kościół w obu państwach koreańskich *de facto* nie opiera się na aktach prawnych w taki sposób, jak często ma to miejsce chociażby w Europie. Pomimo nielicznych unormowań konstytucyjnych (np. zasady rozdziału Kościoła od państwa), czy też przepisów zawartych w niektórych ustawach, praktyka tych relacji ma charakter mocno nieformalny i oparta jest na wzajemnym zaufaniu zaangażowanych stron. Pomimo odniesień do pokojowego zjednoczenia w konstytucjach obu państw koreańskich, w praktyce jest to kwestia bardzo złożona i zależna nie tylko od samych Koreańczyków, ale też w dużym stopniu od mocarstw, które mają interesy w tej części świata. Niemniej jednak to właśnie z zasady pokojowego zjednoczenia Kościół Katolicki wyprowadza swoją kompetencję do współdziałania i wspierania wysiłków na rzecz pojednania i potencjalnego zjednoczenia Półwyspu Koreańskiego.

Bibliografia

- Ahn, Byung-Ook. 2009. *Chinshil hwarürwihanǵwa kōsajōngniwihōnhoe*. Seul: Department for Truth and Reconciliation.
- Bayer, Jerzy, Waldemar J. Dziak. 2018. *Korea Północna – atomowe mocarstwo*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Blumberg, Anselm. 2013. *Korea Północna: Różaniec z grochu w najbardziej tajemniczym kraju świata*. W rozmowie z *Pomoc Kościołowi w Potrzebie, katolicką organizacją charytatywną działającą na całym świecie* ks. Lee poinformował o sytuacji chrześcijan w komunistycznej Korei Północnej i jego pracy na rzecz ulżenia cierpieniom tamtejszej ludności, 5.06.2013, https://pkwp.org/newsy/korea_polnocna_rozaniec_z_grochu_w_najbardziej_tajemniczym_kraju_swiat [dostęp: 10.04.2022].
- Bobowski, Sebastian. 2009. „Północnokoreański program nuklearny a regionalny system bezpieczeństwa”. W: *Integracja Azji Wschodniej. Mit czy rzeczywistość?*, red. Bogusława -Skulska, 223–231. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Buczek, Lech. 2012. „Podział Korei i próba zjednoczenia podczas Konferencji Genewskiej w 1954 r.”. *Roczniki Nauk Prawnych* 22(4): 57–74.
- Buczek, Lech. 2013a. „Religia a polityka w Korei”. W: *Religia w polityce światowej. Dylematy narodowe i międzynarodowe*, red. Wojciech Gizicki, 139–150. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Buczek, Lech. 2013b. „Rozmowy sześciopstronne – polityczne i prawne instrumenty łagodzenia napięć na Półwyspie Koreańskim”. W: *Korea w oczach Polaków. Państwo – Społeczeństwo – Kultura*, red. Józef Włodarski, Kamil Zaidler, Marcei Burdelski, 261–272. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Buczek, Lech. 2016. „Zagrożenia bezpieczeństwa na Półwyspie Koreańskim za rządów Kim Dzong Una”. *Roczniki Nauk Prawnych* 26(1): 27–49.
- Buczek, Lech. 2020. „Human rights in Asia: The Case of China, Japan and North and South Korea”. *Roczniki Humanistyczne* 68(9: *Sinologia*): 47–66.
- Buczek, Lech. 2021. „Paweł i Gawęł, czyli trudne sąsiedztwo na Półwyspie Koreańskim”. W: *Stosunki sąsiedzkie w świetle prawa międzynarodowego*, red. Ewelina Cała-Wacinkiewicz, Jerzy Menkes, Joanna Nowakowska-Mańsecka, Wojciech Sz. Staszewski, 373–383. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Burdelski, Marcei. 2004. *Czynniki warunkujące proces podziału i zjednoczenia Korei*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Chang-Yik, John. 2002. „Ból podzielonej ludzkości”, tłum. Beata Breiter. *Pastores* 16(3): 136–140.

- Chérel-Riquier, Evelyne. 2013. „The South Korean Catholic Church's attitude towards North Korea: From antagonism to development of dialogue and co-operation”. *Journal of Korean Religions* 4(2): 67–92.
- Cho, Eunsik. 2002. „The encounter between the Juche idea and Christianity”. *Mission Studies* 19(1): 82–105. DOI 10.1163/157338302X00062.
- Cho, Kwang. 1998. „A brief history of Catholicism in Korea 24. Korean Society of Today and North Korean Catholics”. *Catholic Bishops' Conference of Korea. Newsletter* Vol. 6, No. 3, Issue 24: 8.
- Christian Solidarity Worldwide. 2007. *North Korea: A case to answer. A call to act*. London: Christian Solidarity Worldwide.
- Czeszejko-Sochacka, Katarzyna. 2019. „Łamanie praw człowieka w Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej”. *Gdańskie Studia Azji Wschodniej* 16: 136–151.
- Dallet, Charles. 1874. *Histoire de l'Eglise de Corée*, tome 1–2. Paris: Victor Palmé.
- Dziak, Waldemar J. 2003. *Korea, pokój czy wojna?*. Warszawa: Świat Książki.
- Fernández Sánchez, María Manuela. 2010. „Understanding the role of interpreting in the peacemaking process at the Korean armistice negotiations (Panmunjom 1953)”. *Journal of Interpreting and Translation Studies* 13(2): 229–249.
- Guzowski, Adam. 2012. „Obozy koncentracyjne w Korei Północnej”. W: *Korea w oczach Polaków. Państwo – Społeczeństwo – Kultura*, red. Józef Włodarski, Kamil Zaidler, Marcei Burdelski, 147–149. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Han Hong-soon, Thomas. 2013. *Corea del Sud – Vaticano. Ambasciatore Han: I 50 anni dei rapporti fra Corea e Santa Sede, l'evangelizzazione e il bene commune*, <http://www.asianews.it/notizie-it/Ambasciatore-Han:-I-50-anni-dei-rapporti-fra-Corea-e-Santa-Sede,-l%E2%80%99evangelizzazione-e-il-bene-comune-29857.html> [dostęp: 14.04.2016].
- Harnisch, Sebastian, David J. Roesch. 2011. „The international community and the North Korean nuclear programme”. W: *Korea 2011: Politics, Economy and Society*, red. Rüdiger Frank, James E. Hoare, Patrick Köllner, Susan Pares, 333–360. *Korea: Politics, Economy and Society*, vol. 5. London: Brill Academic Publishers.
- Iraola, Antton E. 2007. „Korea, a missionary vision with a political thrust: Kenoctic model”. W: *True Confucians, bold Christians: Korean missionary experience. A Model for the Third Millennium*, red. Antton E. Iraola, 179–302. *Studies in World Christianity and Interreligious Relations*, vol. 45. Amsterdam–New York: Rodopi.

- Jang, Seulkee. 2020. *A deep dive into N. Korea's new „anti-reactionary thought” law*, <https://www.dailynk.com/english/deep-dive-north-korea-new-anti-reactionary-thought-law/> [dostęp: 28.05.2022].
- Kang, Jungmin, Peter Hayes. 2006. *Technical analysis of the DPRK nuclear test. NAPSNet Special Reports*, <https://nautilus.org/napsnet/napsnet-special-reports/technical-analysis-of-the-dprk-nuclear-test/> [dostęp: 5.12.2022].
- Kim T. Hwa-young. 2005. *Catholic hospital opens in North Korea*, 23.08.2005, <https://www.asianews.it/news-en/Catholic-hospital-opens-in-North-Korea-3964.html> [dostęp: 3.03.2022].
- Kim, Donggil. 2016. „China's intervention in the Korean War revisited”. *Diplomatic History* 40(5): 1002–1026.
- Korzec, Michał. 2001. „Wojna koreańska – fakty i wątpliwości”. W: *Korea: doświadczenia i perspektywy*, red. Krzysztof Gawlikowski, Elżbieta Potocka, 99–113. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kość, Antoni. 2002a. „Korea”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, 839–840. Lublin: TN KUL.
- Kość, Antoni. 2002b. „Korea. Chrześcijaństwo”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, 841. Lublin: TN KUL.
- Krzysztofiak, Marek. 2022. *Koreańscy katolicy hojnie pomagają potrzebującym na świecie*, <https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2022-02/koreanscy-katolicy-hojnie-pomagaja-potrzebujacym-na-swiecie.html> [dostęp: 1.05.2022].
- Lee, Jong Won. 2001. „The impact of the Korean War on the Korean economy”. *International Journal of Korean Studies* 5(J): 97–118.
- Lee, Jongsoo James (red.). 2006. *The partition of Korea after World War II. A global history*. London: Palgrave Macmillan.
- Lew, Young Ick. 2000. *Brief history of Korea*. New York: The Korea Society.
- Lipold, Patrycja. 2011. *Groźba terroru nuklearnego w polityce zagranicznej Iranu i Korei Północnej. Studium przypadku* [rozprawa doktorska]. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Mezglewski, Artur, Henryk Misztal, Piotr Stanisław. 2011. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Pratt, Keith L. 2006. *Everlasting flower. A history of Korea*. London: Reaktion Books.
- Rowiński, Jan. 1992. „KRL-D – państwo atomowe?”. *Sprawy Międzynarodowe* 4/6: 78–89.
- Rurarz, Joanna P. 2005. *Historia Korei*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

- Smith, Josh. 2019. *North Korea changes constitution to solidify Kim Jong Un's rule*, <https://www.reuters.com/article/us-north-korea-constitution-idUSKCN-1VJ1JQ> [dostęp: 20.05.2022].
- Sohn Pow Key, Kim Chol-choon, Hong Yi-sup. 1984. *The History of Korea*. Seoul: Korea National Commission for Unesco.
- Strnad, Grażyna. 2010. *Południowokoreańska droga do demokracji*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Strnad, Grażyna. 2012. „Kim jest człowiek w państwie Kimów? – rozważania o prawach człowieka w Korei Północnej”. W: *Od teorii do praktyki politycznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Blokowi z okazji 40-lecia pracy naukowej i 70-lecia urodzin*, red. Małgorzata Kołodziejczak, Remigiusz Rosicki. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Strnad, Grażyna. 2014. *Korea. Polityka Południa wobec Północy w latach 1948–2008. Zmiana i kontynuacja*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego.
- Stroujkova, Anastasia. 2018. „Extracting the source spectra for the North Korean nuclear tests”. *Seismological Research Letters* 89(6): 2174–2182. DOI 10.1785/0220180125.
- Sun, Kezhi, Dan Xu. 2014. „Chinese documentaries and the Korean War”. *International Journal of Korean History* 19(2): 137–168. DOI 10.22372/ijkh.2014.19.2.137.
- Wiszowaty, Marcin Michał. 2015. „Wprowadzenie. Historia konstytucyjna”. W: *Konstytucja Republiki Korei*, red. Marcin Michał Wiszowaty, tłum. Anna Diniejko. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Yoon, Seon-ja. 2013. „1925 nyeonui hangung cheonjugyo sungyoja sibokgwa gyujanggang jaryo”. *Han'gukkünhyöndaesayön'gu [Journal of Korean Modern and Contemporary History]* 64: 38–68.
- Zab, Un Nisa, Sattar Sajawal, Mustafa Ghulam. 2021. „North Korean nuclear program: Implications for regional security”. *Pakistan Social Sciences Review* 5(2): 478–491.